

Бондаренко Є. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри англійської філології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

КОГНІТИВНІ ОПЕРАЦІЇ З УВАГОЮ У ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Й. БРОДСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається можливість застосування методів лінгвокогнітивних досліджень до аналізу перекладацьких трансформацій у поетичному перекладі чотирьох англомовних віршів Й. Бродського російською мовою. Як методичне підґрунтя для співставлення варіантів перекладів віршів використовуються когнітивні операції, які пов'язані із процесами уваги (*attention/salience*). Серед них виокремлюються операція селекції (*selection*), операція розподілу уваги (*scope of attention/dominion*), операція скалярного пристосування (*scalar adjustment*) та операція динамічної уваги (*dynamic attention*).

Ключові слова: лінгвокогнітивний підхід у перекладознавстві, когнітивний процес уваги, операція селекції, операція розподілу уваги, операція скалярного пристосування, операція динамічної уваги.

Постановка проблеми. Сучасні філологічні студії та перекладознавство у їх межах поставлені в умови необхідності дотримуватися базових принципів, сформульованих науковою революцією у кунівському сенсі [1]. Це насамперед означає, що традиційні дескриптивність та прескриптивність теорії перекладу [2, с. 21] мають доповнюватися, окрім інших, експланаторністю [3, с. 207]. Іншими словами, сьогодні констатація наявності певних стилістичних чи морфологічних трансформацій у перекладі порівняно з оригіналом не може дати вичерпної відповіді на усі питання, які ставить перед собою фахівець відповідної галузі. Тож, питання як змінюється питанням чому. Відповідь, очевидно, знаходиться поза межами методичних можливостей звичної для перекладознавства функціональної парадигми лінгвістики й виводить його у ментальну чи когнітивну царину. Когнітивний підхід до лінгвістичних явищ, що постулює примат мислення у мовленнєвій діяльності [4; 5; 6; 7], дозволяє дати більш-менш вірогідне пояснення *семантичного наповнення* перекладацьких трансформацій, які досить вичерпно описані та класифіковані [8, с. 6; 9, с. 118–144; 10]. Указана теоретична значущість такого підходу підкріплюється і практичним зиском: можливістю спрямування зусиль перекладачів на досягнення максимальної адекватності шляхом використання певних визначених прийомів, які можуть забезпечити успішність авторам відомих зразків перекладів. Одним з унікальних авторів у цьому аспекті є Й. Бродський, який, будучи рідкісним зразком літературно довершеного білінгвізму [11], сам створював поезії англійською мовою. Їх переклад постає як окрема наукова проблема, яка полягає у, так би мовити, «зворотньому русі» перекладу (не від оригіналу до перекладу, а навпаки). Отже, незважаючи на потужний тематичний, композиційний та метричний вплив англосаксонської поезії у його творчості [12; 13], вірші створені російськомовним автором. За його власним зізнанням, він почав писати англійською не через необхідність, як Конрад, не від пекучого честолюбства,

як Набоков, і не заради великого відчуження, як Беккет, але від намагання опинитися у більшій близькості до людини, яку він вважав величезним інтелектуалом двадцятого століття – У. Одена [14, с. 118]. Крім того, на відміну від В. Набокова, який створював власні твори двома мовами, Й. Бродський почав ретельне вивчення мови у дорослому віці. Зважаючи на той факт, що сам Й. Бродський завжди був незадоволений іншомовними версіями власних творів, фахівці визнають, що «спроба перекладу Й. Бродського російською виглядає хіба що не божевіллям, але потреба того, хто пише, у дзеркалі (у перекладі – Є.Б.) завжди залишається нагальною» [15].

Матеріалом дослідження постають чотири англомовних вірші Й. Бродського «Blues» (1992 р.), «Törnfall» (1990–1993 pp.), «A Song» (1989 р.) та «To My Daughter» (1994 р.) у паралельних перекладах В. Кулле, Л. Сітника, та М. Бородинської, Н. Беленької-Грінберг, Г. Кружкова, О. Шапіро та К. Анкундінова [15].

Когнітивний аспект перекладознавства є таким, що досить активно розвивається на теренах слов'янської і західної лінгвістики [16; 17; 18; 19] (також див. огляди В. Комісарова [20] та І. Фурсової [21]), так що йдеться навіть про «когнітивне пробудження» перекладознавства [22; 23]. Окрім загальних питань методології, найбільш складним та проблематичним була й залишається проблема конкретного методу дослідження, який можна залучити до широкого обсягу емпіричного матеріалу для отримання достовірних результатів. У відомих нам джерелах перекладознавці, принаймні ті, хто вивчає художній/поетичний переклад, поки що лише визначаються з ними. Втім, когнітивна лінгвістика надає цілу низку таких методів.

Методологічною і методичними підвалинами вивчення художнього перекладу можуть стати принципи когнітивної поетики [7; с. 24–29]. Методологічно вона пропонує холистичний підхід до художнього твору як лінгвоментальної структури (царина когнітивної психології і когнітивної лінгвістики), актуалізованої у дискурсі (царина теорії комунікації і дискурсології). Таке зрощення напрямів лінгвістичних студій як базовий принцип ґрунтується на розумінні невід'ємності почуттєвого досвіду людини (*embodiment of human perception*) від її сприйняття навколишнього і внутрішнього світу. Методичний потенціал когнітивної поетики на сучасному етапі навіть важко переоцінити. Наразі вона пропонує величезне розмаїття підходів, які існують у межах теорії концептуальної метафори і метонімії (мапування чи картування) [6], теорії концептуальної інтеграції та ментальних просторів [30], а також теорії можливих світів [31; 32], залучення якої до аналізу перекладу ми розглядали раніше [33]. Усі вони передбачають наявність двох складових будь-якого когнітивного процесу: по-перше, бази знання чи одиниці ментального лексикону (концепти, домени, категорії, гештальти тощо), по-друге, когнітивні операції з ними чи засоби їх моделювання (*construal*

operations) [4, с. 40–73]. Низка таких операцій серед інших когнітивних процесів стосується уваги.

У когнітивній психології увага описується як комплексна психологічна здатність, аспекти якої легко ілюструються через функції зору: людина може обирати той чи інший об'єкт, щоб зосередитися (сфокусуватися) на ньому (*операція селекції* (selection)); погляд людини фокусується на певному об'єкті чи об'єктах, тоді як інші вона помічає лише боковим зором (*операція розподілу уваги* (scope of attention/dominion)); людина обирає більш чи менш детальний ракурс об'єкта, на який дивиться (*операція скалярного пристосування* (scalar adjustment)); крім того, спостережник може зафіксувати погляд на об'єкті чи пересувати його з одного об'єкта на інший, оглядаючи увесь простір навкруги (*операція динамічної уваги* (dynamic attention)) [4, с. 46–54]. У відомих нам дослідженнях перекладу подібна методика комплексно не застосовувалася.

Метою статті є визначення потенціалу використання лінгвокогнітивного методу у вивченні перекладів віршів Й. Бродського. Розглянемо можливість виокремлення означених операцій на конкретних прикладах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Когнітивна операція селекції у перекладі.

Першою когнітивною операцією з увагою є *селекція*. Сутність її полягає у здатності звертати увагу на ті елементи досвіду, які відповідають його меті та ігнорувати такі, що на певний момент не є релевантними. Одним із найбільш розповсюджених прикладів реалізації селекції є так званий *вибір аспекту* (facets) (переклад терміну наш – С.Б.), коли слово, яке називає конкретне явище, реалізується лише у частині власного значення чи називає лише одну рису цього явища [4, с. 47]. У вірші «Blues» автор фокусує увагу на ціні на житло на Манхеттені, через підвищення якої він вимушений їхати. Рекурентним смисловим компонентом у вірші є гроші, американські долари:

Money is green, but it flows like blood. <...> Money is green, but it doesn't grow. <...> Money is green, but it makes you blue. <...> Money is green, and I am grey.

Підкреслене уподібнення порівнює долари із кров'ю, головною особливістю якої є текучість, що у підсумку веде до смерті. У перекладах уподібнення доларів крові підлягає вибору таких аспектів:

Зелены деньги, а тают как снег (Н. Беленька-Грінберг); *Вечная зелень течет как кровь* (В. Кулле); *Эх, доллар зелен, да кровь красна* (М. Бородицька).

Тож, у перекладі Н. Беленької-Грінберг залишається лише аспект швидкоплинності, вичерпаності, але пов'язаний з іншим предметом (снігом), тоді як у перекладі В. Кулле аспект зберігається, хоча до нього додається протилежне авторському ствердження, що гроші є одвічними (*вечная зелень*). У М. Бродської кров розглядається в аспекті кольору, що контрастує з іншою характеристикою долару, його зеленим відтінком.

Подібну трансформацію спостерігаємо у перекладі іншого вірша Й. Бродського – «A Song». У ньому є такий рядок:

It's evening, the sun is setting; / boys shout and gulls are crying.

У перекладах знаходимо такі аспекти названих явищ:

Вечер. Закат розовее / Чайки осипли от брани (В. Кулле); *more, чайки, закат <...>* (Л. Сітнік); *шурюсь я на вечерний свет, / <...> чайки орут / и пляж безлюден <...>* (М. Бородицька)

Захід сонця у перекладі В. Кулле асоціюється з рожевим кольором неба, Л. Сітнік «згортає» поняття про вечір, називаю-

чи лише захід сонця, який є невід'ємною ознакою цієї частини дня, а М. Бородицька виокремлює яскраве саяво сонця, яке заходить. Переклад цього рядка М. Бородицькою також ілюструє трансформацію *динамічної уваги*, коли погляд автора пересувається з одного об'єкта на інший, створюючи іншу перспективу (*пляж безлюден*), яка в оригіналі відсутня і лише мається на увазі: захід і чайки, як правило, спостерігаються на березі моря чи пляжі.

Когнітивна операція розподілу уваги у перекладі.

Операція *розподілу уваги* полягає в тому, що об'єкт, який знаходиться у фокусі уваги, завжди оточений системою чи мережею орієнтирів, які допомагають зрозуміти його локацію [4, с. 50]. Важливою в цьому плані також є так звана точка відліку (reference point) [34, с. 247–259], що надає можливість тлумачити об'єкт із певного ракурсу.

У вірші «Törnfaller» авторський варіант є таким:

As I lie dying / here, I'm eyeing / stars.

У перекладі ця сцена описується таким чином:

Умирая, я вижу / звезды. Они всё ближе (В. Кулле); *Взгляд, угасая, / впер в небеса я* (О. Шапіро); *Вижу близкие очи / Звезд* (К. Анкундінов).

У перекладах В. Кулле й О. Шапіро точка відліку є експліцитно внизу, тоді як у творі К. Анкундінова це лише мається на увазі, хоча близькі очі можуть знаходитися і на рівні погляду спостерігача. У перекладі В. Кулле наявною є також зміна фокусу: зірки наближаються, нібито падаючи разом із небом.

Когнітивна операція скалярного пристосування у перекладі.

Операція *скалярного пристосування* є вибором деталістості предмета, який розглядається, тобто масштабу його гранулярності (granularity) [4, с. 52]. Тут можуть обиратися висока (fine-grained view) чи низька (coarse-grained view) гранулярність, іншими словами, більша чи менша деталістість погляду на предмет. Класичним прикладом скалярного пристосування у перекладі є обрання гіпероніму (більш загальної) чи гіпоніму (більш детальної) категорії, яка описується. Наведемо приклад із вірша Й. Бродського «To My Daughter»:

Give me another life, and I'll be singing / in Caffè Rafaella. Or simply sitting / there. Or standing there, as furniture in the corner, / in case that life is a bit less generous than the former.

У перекладі спостерігається таке:

Дайте еще попытку – и я буду снова / торчат в кафе «Рафаэлла», нацупывать слово. / Или пылится мебелью в этом же помещении – / если вторая жизнь окажется менее щедрой (В. Кулле); *Дайте мне еще одну жизнь, и я буду неть / В кафе «Рафаэлла». Или просто сидеть, / Размышляя. Или у стенки стоят буфетом, / Если в том бытии не так пофартило, как в этом* (Г. Кружков); *Следующую жизнь проведу в кафе «Рафаэлла»: / буду там неть или просто сидеть без дела, / либо стоят в углу в виде шкафа или буфета, / если другая жизнь не настолько щедрa, как эта* (М. Бородицька).

Збереження грануляції є наявним лише у версії В. Кулле. У перекладі Г. Кружкова пропонується більш висока грануляція (*буфет*), яка наявна й у варіанті М. Бородицької, де згадується ще й інший вид меблів – *шкаф*.

Операція скалярного пристосування може бути виражена й у предикативних відношеннях, коли об'єкт тлумачиться у різних масштабах і ракурсах. У рядках із вірша «Blues», наприклад, Манхеттен подається так:

Eighteen years I've spent in Manhattan.

Тут Й. Бродський, очевидно, має на увазі місце, де він жив і працював.

У перекладах Манхеттен тлумачиться по-різному:

Восемнацять лет я провел в Манхэттене (Н. Беленька-Грінберг); *Восемнацять лет я топчу Манхэттен* (В. Кулле); *Восемнацять лет был мой адрес – Манхэттен* (М. Бородицька).

Гранульованість об'єкта зберігається у перекладі Н. Беленько-Грінберг. У версії В. Кулле масштаб явища змінюється до більш високо гранульованого – це пішохідна зона Манхеттена, у перекладі М. Бородицької – лише адреса (місце розташування будівлі). Слід зазначити, що ця когнітивна операція у чомусь перегукується із селекцією, однак у скалярному пристосуванні завжди наявна зміна масштабу погляду на об'єкт, тобто має місце його кількісна/якісна деталізація/збільшення.

Когнітивна операція динамічної уваги у перекладі.

Операція *динамічної уваги* полягає у ментальному скануванні сцени подій: внутрішній погляд спостерігача може пересуватися з об'єкта на об'єкт [4, с. 53–54]. У вірші «Törnfall» є такі рядки:

The evening shadow / robs the meadow / of width and color. / It's getting colder.

У перекладі В. Кулле (інші ми не наводимо через відсутність динаміки) вони виглядають так:

Сумрак вечірній, вязкий / скрадываєт краски. / Луг в темноту уходить / и подступаєт холод (В. Кулле).

Тоді як в оригіналі нічна тьма викрадає у луку глибину та колір, і стає прохолодніше, у перекладі В. Кулле луг просувається у темряву та підходить холод. Тож, об'єкти набувають динаміки, відсутньої в оригіналі.

Висновки. Дослідження перекладів Й. Бродського надали можливість виявити когнітивні операції уваги: селекції, розподілу уваги, скалярного пристосування та динамічної уваги. Усі вони ґрунтуються на безпосередньому почуттєвому досвіді пізнання світу людиною, одним із джерел якого є зорові враження. У перекладі операція селекції проявляється як виділення іншої риси феномену; операція розподілу уваги – як зміна точки відліку у просторі; скалярне пристосування – вибір гіпоніму (більш конкретної) чи гіпероніму (більш загальної) категорії для називання явища в оригіналі; операція динамічної уваги – набуття динаміки первинно статичними об'єктами чи пересування фокусу уваги спостерігача уздовж сцени, яка в оригіналі була статичною.

Опис когнітивних операцій уваги надає можливість не тільки описувати перекладацькі трансформації, але й пояснювати їх витоки. Це надає експланаторного потенціалу дослідженню перекладацьких трансформацій, що є необхідною умовою існування будь-якого сучасного наукового дослідження.

Як перспективу аналізу перекладу вбачаємо виявлення когнітивних операцій, які ґрунтуються на інших процесах пізнання світу людиною.

Література:

1. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
2. Костикова О. История перевода и переводческих учений / О. Костикова // Вестник Московского университета. Серия «Теория перевода». – 2011. – № 2. – С. 3–22.
3. Кубрякова Е. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. (опыт парадигмального анализа) / Е. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144–238.
4. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
5. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 851 p.
6. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
7. Turner M. Reading minds: the study of English in the age of cognitive science / M. Turner. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1991. – 298 p.
8. Бархударов Л. Язык и перевод / Л. Бархударов. – М., 1975. – 240 с.
9. Швейцер А. Текст и перевод / А. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
10. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
11. Вейцман А. Бродский в переводе. Беглые комментарии / А. Вейцман // Слово / Word. – 2007. – № 56 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/slovo/2007/56/ve36-pr.html>.
12. Львофф Б. Джон Донн и Иосиф Бродский / Б. Львофф. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2009/02/16/101>.
13. Нестеров А. Джон Донн и формирование поэтики Бродского: за пределами «Большой элегии» / А. Нестеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.niworld.ru/Statei/annestorov/J_Donne_Brodsk/J_D_Br.htm.
14. Бродский И. Большая книга интервью / сост. В. Полухина. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Захаров, 2000. – 704 с.
15. Куллэ В. Вглубь стихотворения. И. Бродский: Blues. Törnfall. A Song. To My Daughter / В. Куллэ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inostranka.ru/brodskiy.html>.
16. Воскобойник Г. Лингвофилософские основания общей когнитивной теории перевода : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г. Воскобойник. – Иркутск : Иркутский гос. лингв. ун-т, 2004. – 296 с.
17. Минченков А. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности / А. Минченков. – СПб. : Антология, 2007. – 256 с.
18. Ребрій О. Теорія перекладацької творчості у мовному, текстуальному та діяльнісному вимірах : автореф. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. Ребрій. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. – 36 с.
19. Фесенко Т. Перевод в зеркале когнитивной науки // С любовью к языку : сб. науч. трудов, посвящ. Е.С. Кубряковой. – М. ; Воронеж : ИЯ РАН ; Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 65–71.
20. Комиссаров В. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых : [учебное пособие] / В. Комиссаров. – М. : ЧеРо, 1999. – 136 с.
21. Фурсова И. Когнитивный подход в переводоведении / И. Фурсова // Lingua mobilis. – 2013. – № 6 (45). – С. 66–73.
22. Цупкиова Е. Интерпретация иноязычного текста: когнитивная модель перевода как новый этап эволюции научно-методической мысли / Е. Цупкиова // Омский научный вестник. – 2010. – № 4 (89). – С. 203–206.
23. Алексеева Л. Когнитивное «пробуждение» переводоведения / Л. Алексеева, Н. Шутёмова // Вестник Пермского университета. Серия «Российская зарубежная филология». – 2012. – № 1(17). – С. 244–248.
24. Cognitive Poetics in Practice / J. Gavins, G. Steen, eds. – London ; New York : Routledge, 2003. – 188 p.
25. Lakoff G. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago : University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
26. Semino E. Cognitive Stylistics / E. Semino, J. Culpeper, eds. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2002. – 333 p.
27. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction / P. Stockwell. – London ; New York : Routledge, 2002. – 193 p.
28. Stockwell P. Cognitive poetics / P. Stockwell [Electronic resource]. – Access mode : https://www.academia.edu/718954/Cognitive_poetics.

29. Tsur R. *Toward a Theory of Cognitive Poetics* / R. Tsur. – Amsterdam : North-Holland, 1992. – 580 p.
30. Fauconnier G. *Rethinking Metaphor* / G. Fauconnier, M. Turner // *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. – New York : Cambridge University Press, 2006. – P. 2–32.
31. Kripke S. *Naming and Necessity* / S. Kripke. – Reprint. – Harvard : Harvard University Press, 1980. – 172 p.
32. Vanderveken D. *Propositional Identity, Truth According to Predication and Strong Implication* / D. Vanderveken // *Logic, Thought and Action*. – Dordrecht : Springer, 2005. – Book 2 / ed. by D. Vanderveken. – 2005. – P. 185–216.
33. Бондаренко Е. Возможные миры поэта в переводе (на материале стихотворений И. Бродского) / Е. Бондаренко // *Філологічні трактати*. – 2015. – Т. 7. – № 1. – С. 12–19.
34. Langacker R. *Grammar and Conceptualization* / R. Langacker. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – 430 p.

Бондаренко Е. В. Когнитивные операции с вниманием в переводах поэтических произведений И. Бродского

Аннотация. В статье рассматривается методический потенциал лингвокогнитивных исследований в анализе переводческих трансформаций на примере параллельных переводов четырех англоязычных стихотворений И. Бродского на русский язык. В качестве методической основы для сравнения вариантов переводов стихотворений используются когнитивные операции, связанные с процес-

сами внимания (attention/salience). Среди них выделены операция селекции (selection), операция распределения внимания (scope of attention/dominion), операция скалярного регулирования (scalar adjustment) и операция динамического внимания (dynamic attention).

Ключевые слова: лингвокогнитивный подход в переводоведении, когнитивный процесс внимания, операция селекции, операция распределения внимания, операция скалярного регулирования, операция динамического внимания.

Bondarenko I. Construal operations with attention in translation analysis (case study of translations of J. Brodsky's poems)

Summary. The article considers the methodological potential of linguistic cognitive analysis in case study of translation transformations deployed in the translations of four J. Brodsky's English poems into the Russian language. The research of the transformations, looking into parallel translations of Brodsky's poems, aims to single out four aspects of attention found across the domains of thought and therefore changing phenomena's salience. The aspects featured are selection, scope of attention/dominion, scalar adjustment and dynamic attention.

Key words: cognitive analysis of translation transformations, cognitive process of attention, selection, scope of attention/dominion, scalar adjustment, dynamic attention.